

Erich Fromm

Pszichoanalízis és szociológia*

A pszichoanalízis és a szociológia viszonyának kérdése, amelyről az Intézet kurzusainak keretei között beszélni szeretnék, két oldallal rendelkezik. Az egyik a pszichoanalízis alkalmazása a szociológiára, a másik a szociológia alkalmazása a pszichoanalízisre. Az természetesen nem lehetséges, hogy néhány percben felsoroljam azokat a témákat és kérdésfeltevéseket, amelyek mindkét oldal felől adódnak, ezért csak arra akarok kísérletet tenni, hogy néhány alapvető megjegyzést tegyek azokról a princípiumokról, amelyekről azt gondolom, hogy érvényesek a pszichoanalitikai-szociológiai problémák tudományos feldolgozására.

Ha a pszichoanalízist alkalmazzuk a szociológiára, akkor biztosan óvakodnunk kell attól a hibától, hogy pszichoanalitikus válaszokat adjunk ott, ahol a gazdasági, technikai, politikai tények adják meg a szociológiai kérdések tényleges és kielégítő magyarázatát. Másrészt a pszichoanalitikusnak arra kell ügyelnie, hogy a szociológia tárgya, a társadalom valójában egyes emberekből áll, és hogy az emberek, és nem egy absztrakt társadalom az, akiknek a cselekedetei, gondolatai és érzései alkotják a szociológiai kutatás tárgyát. Nem lehet azt mondani, hogy az embereknek van egy „individuális lelkük”, amely akkor működik, ha individuumként cselekszenek, és ez lenne a pszichoanalízis tárgya; és van egy ettől elválasztható „tömeglélek”, mindenféle homályos közösségi és szolidaritási érzésekkel, tömeg-ösztönökkel stb., amelyek akkor lépnek akcióba, amikor az ember a tömeg részeként lép föl. És ilyenkor aztán a szociológus néhány zavart fogalmat alkot magának a számára ismeretlen pszichoanalitikus tényekről. De az ember mellkasában nem két lélek van, hanem csak egy, amelyben ugyanazok a mechanizmusok és törvények érvényesülnek, függetlenül attól, hogy az ember individuumként lép föl vagy egy társadalom, egy osztály, egy közösség stb. tagjaként. Az, amit a pszichoanalízisnek a szociológia számára nyújtania kell, az az ember lelki apparátusának – még ha nem is tökéletes – megismerése, amely a technikai, gazdasági és ökonómiai tényezők mellett a társadalmi fejlődés egyik determinánsa, és nem érdemel kevesebb figyelmet, mint a többi említett tényező. A két tudomány közös problémafelvetése annak vizsgálata, hogy az ember lelki apparátusa

* Erich Fromm: Psychoanalyse und Soziologie. In: *Gesamtausgabe*, 1. kötet. Deutsche Verlags-Anstalt, 1980, 3-5. Először megjelent: *Zeitschrift für psychoanalytische Pädagogik*, 1928, 3(8-9): 268-270.

mennyiben és milyen módon hat okozóként vagy meghatározóként a társadalom fejlődésére és alakulására.

Itt csak egy lényeges, konkrét problémát szeretnék kiemelni: annak a kérdésnek a vizsgálatára gondolok, hogy milyen szerepet játszik az ösztönösség, az emberben lévő tudattalan a társadalom alakításában és fejlődésében, és az egyes társadalmi tények alakításában, és hogy mennyiben mondható szociológiailag releváns tényezőnek az énszerveződés növekedése, és ezzel együtt az ösztönösség és a természetesség racionális uralása.

A probléma másik oldala a szociológiai nézőpont alkalmazása a pszichoanalízisre: amennyire fontos a szociológusok figyelmét fölhívni arra a nyers tényre, hogy a társadalom eleven emberekből áll, és a pszichológia egyike a társadalom fejlődésében hatékony tényezőknek, úgy a pszichológiának sem szabad félreismernie azt a tényt, hogy az egyes ember mindig csak eltársadalmazott emberként létezik. A pszichoanalízis – néhány más pszichológiai iskolával ellentétben – ezt a tényt már a kezdetektől megértette. Igen, annak a ténynek az elismerése, hogy nincs *homo psychologicus*, hogy nincs pszichológiai Robinson Crusoe, az elmélet fundamentumához tartozik. A pszichoanalízis elsődlegesen genetikus beállítottságú, különös érdeklődést tanúsít az ember gyermekkorá iránt, és azt tanítja, hogy az ember lelki apparátusának fejlődésében lényeges szerepet játszik az anyával és az apával való kapcsolat, röviden a család, és ezzel együtt maga a társadalom is. A pszichoanalízis az ember fejlődését a legközelebbi környezetéhez való viszonyának fejlődéséből kiindulva érti meg, és ugyanakkor a lelki apparátust döntően ezekből a viszonyokból kiindulva értelmezi.

Ez természetesen csak egy kiindulópont, amelyből egy sor további fontos probléma adódik, amelyek eddig még nem kerültek tárgyalásra. Így például az a kérdés, hogy a család mennyiben terméke egy bizonyos társadalmi formációnak, és a család társadalmi fejlődés nyomán feltételezett megváltozása gyakorolhat-e hatást az individuum lelki apparátusának fejlődésére is. Vagy például az a kérdés, hogy milyen jelentősége van a technika fejlődésének, vagyis az egyre fokozottabbá váló ösztön-kielégítés és az egyre csökkenő kudarcok milyen hatást gyakorolnak az egyes emberek pszichéjére.

A felosztás, amelyből kiindulunk (ha a pszichoanalízisnek a szociológiára, a szociológiának a pszichoanalízisre való alkalmazását tartjuk szem előtt) még meglehetősen durva, de a gyakorlati szükségleteknek megfelel. Az ember és a társadalom kölcsönös feltételezettségéből adódóan van egy sor olyan nagyon fontos probléma, ahol nem lehet az egyik módszert a másikra alkalmazni, hanem egy adott tényállást (amely ugyanannyira szociológiai, mint pszichológiai) mindkét módszerből kiindulva meg kell vizsgálni, és mindkét oldalról kiindulva meg kell érteni. Egy ilyen probléma alkotja Freud utolsó könyvének [*Egy illúzió jövője*] témáját: nevezetesen az a kérdés, hogy bizonyos pszichés tartalmak, amelyek ugyanakkor társadalmi jelenségek is, mint például a vallás, a maguk megjelenésében és elmúlásában összefüggnek-e az emberiség anyagi fejlődésével. Freud szerint a vallás az ember természettel szembeni tehetetlenségének pszichés korrelátuma. És innen kiindulva kapunk kitekintést a következő problémára, amely minden bizonnyal az egyik

legfontosabb pszichológiai-szociológiai kérdés: vannak-e, és ha igen, milyen összefüggések az emberiség társadalmi fejlődése (speciálisan a gazdasági-technikai fejlődése) és a lelki apparátusának fejlődése (speciálisan az emberi én-szerveződés fejlődése) között? Röviden, a psziché fejlődéstörténetének kérdése merül fel. A pszichoanalízis ezt a kérdést eddig csak az individuum vonatkozásában tette föl, és válaszolta meg. Freud az utolsó könyvében kiszélesítette a társadalom lelki fejlődésére vonatkozó genetikus kérdésfeltevést, és ezzel fontos iránymutatást adott a jövőbeli pszichoanalitikai-szociológiai munka számára.

Összefoglalóan azt szeretném mondani: a pszichoanalízis az embert eltársadalmasított lénynek tekinti, akinek a lelki apparátusát az egyes embernek a társadalomhoz való viszonya határozza meg; de ugyanakkor részt kell vállalnia a szociológiai problémák megoldásában is, amennyiben az ember, illetve a pszichéje ezekben játszik valamiféle szerepet. E fáradozások közepette idézheti az egyik legzseniálisabb szociológus – és nem pszichológus – szavait: „A történelem semmit sem tesz, nem rendelkezik hallatlan gazdagsággal, nem ő vívja a harcokat. Sokkal inkább az ember az, a valóságos élő ember, aki mindent megtesz, birtokol és harcol.”¹

Weiss János fordítása

¹ Karl Marx: *Frühe Schriften*, 1. kötet. Szerk. Has-Joachim Lieber és Peter Furth. Cotta Verlag, 1962, 777.